

ZUTPHEN

*Nieuwsbrief monumentenzorg,
archeologie en bouwhistorie in de gemeente Zutphen*

Mo **NU** mentaal

Wederopbouw
in Zutphen

Het Gekroonde
Halvemaansmes

Verhalen uit de drek

Juni 2006, nr. 13

Wederopbouw in Zutphen

Dit korte artikel geeft een indruk van de wederopbouwarchitectuur in de Zutphense binnenstad en is desgewenst te gebruiken als wandel- of fietsroute. Beeldbepalend voor de wederopbouwperiode in Zutphen is het stationsgebied. Na het bombardement van 1944 en het vertrek van het Oude en Nieuwe Gasthuis werd hier een nieuw stratenplan ontworpen, waarbij het station naar het oosten opschoof en een directe verbinding met de Overvelving kreeg. In deze omgeving verrezen, naast enkele kantoorgebouwen, de eerste woonflats in Zutphen. Steeds in "strokenbouw", waarbij slecht belichte hoekwoningen werden vermeden.

We beginnen onze tocht bij het station, meteen het pronkstuk uit de wederopbouwperiode. Bepalend voor de architectuur is het gebruikte materiaal: geprefabriceerd beton, door de architect H.G.J. Schelling ook toegepast bij onder meer de stations van Arnhem, Hengelo en Enschede. Pergola's en een luifel

op slanke kolommen verbinden het stationsgebouw met het plein. Ook de glazen entreewand heeft een uitnodigende werking. Vanuit de hal biedt de beglazing van de hal de reiziger een "venster op de stad". De markante betonreliëfs van Ben Guntenaar aan weerszijden van de ingang zijn voor de bouwtijd

(1953) bepaald modern. De symmetrie van de voorgevel en de ligging van het station in de as van de Stationsstraat hebben een klassiek, bijna monumentaal effect. Het is jammer dat de bebouwing rond het plein zo verbrokkeld is. Als het mogelijk was geweest haar in een met de architectuur van het station verwante stijl te realiseren, dan had Zutphen zeker een plek in de gidsen voor moderne architectuur in Nederland gekregen.

Op de hoek van de Stationsstraat en de eveneens nieuw aangelegde Molengracht staat een tweede hoogtepunt uit de wederopbouw: het markante postkantoor (Gerritsen en Cramer, 1954), een mooi voorbeeld van het compromis tussen modernisme en traditie uit de vijftiger jaren. Het betonskelet is bekleed met baksteen, de entree en de directeurskamer zijn op traditionele wijze geaccentueerd. De subtiele traptoren, met de van buiten goed zichtbare wenteltrap, markeert de knik tussen Overvelving en Stationsstraat. Let op de boeiende composities van de kleine ramen in de kopse gevel. Ook aan het eind van de lange gevel is zo'n "spel" met ramen te zien. Aardig zijn de gevelsteentjes langs de Molengracht die de weg van een brief tussen het posten en de bezorging weergeven.

▲ **Het station, opgeleverd in 1952, sluit de Stationsstraat passend af.**
foto J.S. Krijnen – Gemeente Zutphen

▲ **Postkantoor: traptoren en 'raamcompositie'.** foto J.S. Krijnen – Gemeente Zutphen

▲ De gevelstenen aan de Molengracht met weg- en luchttransport verbeeld. foto J.S. Krijnen – Gemeente Zutphen

▲ Erker hoekpand Rozengracht-Barlheze foto J.S. Krijnen – Gemeente Zutphen

▲ Archiefgebouw Rozengracht. foto J.S. Krijnen – Gemeente Zutphen

Het archiefgebouw aan de andere kant van de Overwelving (Kleinhout en Van der Steur, 1949) is traditioneler van vormgeving dan het postkantoor. In bouwmassa en uiterlijk is aansluiting gezocht bij de middeleeuwse Refter. De detaillering van raampartijen en dakkapellen is echter onmiskenbaar twintigste-eeuws.

Aan de Rozengracht vinden we een aantrekkelijke rij huizen in een stijl die tot de Delftse School of ook wel baksteen-traditionalisme wordt gerekend. Bij nadere beschouwing is de gevelindeling helemaal niet zo traditioneel: de vensters van de woonkamers hebben meest een andere maat dan die op de eerste verdieping. In plaats van het traditionele materiaal hout zijn vaak stalen ramen toegepast. Aan zorgvuldige, ambachtelijke details is hier veel te zien: stoepen, raam- en deuroplijstingen, dakkapellen, erkers in verschillende vormen. Met de bomen aan de kant van de Berkel is hier een bekoorlijke grachtenwand ontstaan, met de voor Nederlandse grachtenwanden zo typerende "eenheid in verscheidenheid".

Aan de overkant staan de fraaie flatgebouwen, met beeldbepalend blauw gekleurd sierbeton, van het Groningse bureau Klein. De gevels vertonen een interessante afwisseling van horizontale en verticale elementen.

Om de hoek in de Barlheze volgt een teleurstelling: een ronduit rommelig straatbeeld met een garage, te lage bouwmassa's en niet-gesloten hoeken. Met name de twee panden net voorbij de Kreyneckstraat, met flauw hellend dak, horen eerder thuis in een buitenwijk dan in de binnenstad...

▲ Gevelwand aan de Rozengracht. foto J.S. Krijnen – Gemeente Zutphen

▲ **De aansluiting van de wederopbouwhuizen op de historische stedelijke structuur van de Barlheze.**

foto J.S. Krijnen – Gemeente Zutphen

▲ **Detail Groenmarkt 2-8.** foto J.S. Krijnen – Gemeente Zutphen

Aan het begin van de marktengordel staat een omvangrijk wederopbouw project op de plaats waarin oktober 1944 het bouwblok op de hoek met de Waterstraat werd weggevaagd. De panden, gebouwd tussen 1949 en 1954, hebben een ambachtelijke kwaliteit die vergelijkbaar met die aan de Rozengracht: deuroplijstingen, gevarieerde raamvormen, allerlei aardige bakstenen details. Dat laatste geldt vooral voor de panden Groenmarkt 2 tot 8 (architect G.J. Jacobs). Nummer 10 heeft de voor de architect Sobel zo typerende horizontale raampartij op de eerste etage.

Via de Waterstraat, inmiddels een interessante staalkaart van stadsvernieuwing uit de jaren zeventig en tachtig, bereiken we het 's-Gravenhof, waar nieuw gebouwd moest worden op de plek van de in 1945 opgeblazen voormalige Waliënkazerne. De bebouwing harmonieert goed met de gespaarde, witgepleisterde huizen, met de kanttekening dat de hoogte richting Waterstraat niet voldoende is om het plein overtuigend af te sluiten. Ook hier weer veel aardige details rond deuren, ramen en stoepen. Opvallend zijn nummer 14, erkerachtige uitgebouwd over twee verdiepingen, en de tot de vloer doorlopende vensters op de verdieping van nummer 18.

▲ **De erkerachtige uitbouw van 's-Gravenhof 14 uit 1953.**

foto J.S. Krijnen – Gemeente Zutphen

10 Ingangspartij van 's-Gravenhof 18.

foto J.S. Krijnen – Gemeente Zutphen

De laatste locatie die we bezoeken bevindt zich aan het eind van de Laarstraat, waar de bebouwing verwoest was door het springen van de brug over de Hoofdgracht. Het café [nu restaurant] op de hoek van de Berkelsingel heeft, met het op kolommen uitgebouwde bouwdeel, een fraaie poortwerking bij de entree van de binnenstad. Let op het sierbeton tussen de ramen en het metselverband

▲ **Het opvallende pand op de hoek Laarstraat – Berkelsingel.** foto J.S. Krijnen – Gemeente Zutphen

(vlaams verband, voor de liefhebbers). Iets verderop, aan de Graaf Ottosingel de zorgvuldig ontworpen Boerenleenbank van A. Sobel uit 1950, met een brede erker op de eerste etage. Links de deur naar de bovenwoning, rechts de toegang tot de oorspronkelijke kantoorruimte.

Onze rondgang heeft zich beperkt tot de wederopbouw in het eerste decennium na 1945. In diverse gemeenten in Nederland worden momenteel voorbereidingen getroffen om de gebouwen uit deze periode te inventariseren voor de gemeentelijke monumentenlijst. Daarbij kiest men er dikwijls voor om een langere periode (tot 1965 of zelfs 1970) als uitgangspunt te nemen. Ongeacht de tijdsperiode is het ook in Zutphen de moeite waard een onderzoek naar de monumentwaarden van de wederopbouwarchitectuur op korte termijn te beginnen. ■

▶ **Boerenleenbank van A. Sobel uit 1950 aan de Graaf Ottosingel.** foto J.S. Krijnen – Gemeente Zutphen

Turfstraat 4

Het Gekroonde Halvemaans

Zutphen heeft er weer een celebrity bij. Ditmaal niet iemand van vlees en bloed maar een gebouw van baksteen en hout.

nodige gepuzzel het Gekroonde Halvemaansmes moest zijn.

▲ **Turfstraat 4 heeft een witgeschilderde gevel.**

Foto J.S. Krijnen – Gemeente Zutphen

▲ **Achtergevel van Turfstraat 4 met op de achtergrond de Broederenkerk.**

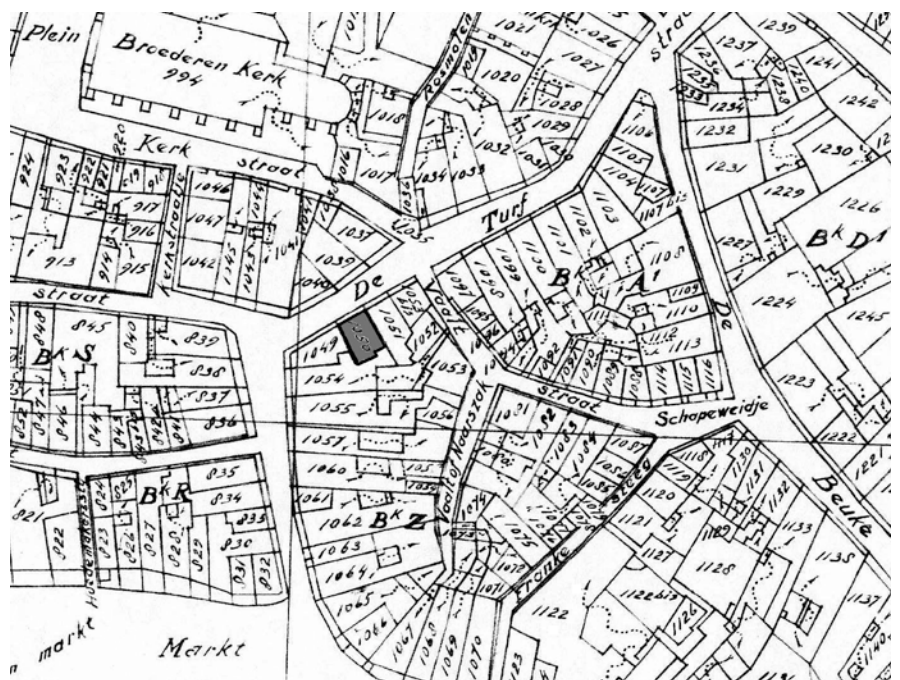
Foto J.S. Krijnen – Gemeente Zutphen

Turfstraat 4 is een laat-middeleeuws huis met een kelder, een hoge begane grond waarin een insteek of tussenverdieping is opgenomen, een eerste en tweede verdieping en een zolder met vliering. Opmerkelijk is de aanwezigheid van de volwaardige tweede verdieping, in de Zutphense binnenstad eerder uitzondering dan regel. Een ander voorbeeld is het pand Houtmarkt 51. Het merendeel van de panden in de Zutphense binnenstad heeft boven de begane grond wel een eerste verdieping en wekken in het gevelbeeld de schijn van een tweede verdieping, waarachter in werkelijkheid echter de zolder schuilgaat. Al deze lagen worden in Turfstraat 4 door kleine, steile trappen bereikt, bedwongen bijna. Er zijn aanwijzingen dat deze verkeersfunctie altijd op dezelfde plaats in het huis, midden links, plaats heeft gehad, oorspronkelijk in de vorm van een spiltrap.

De vloeren van het huis zijn gespijkerd op eiken balken, die in de zijmuren liggen. Dit vloertype wordt ook wel de enkelvoudige balklaag genoemd, in afwijking van de oudere samengestelde balklaag waarbij op de eiken balken dwars zg. kinderbinten zijn

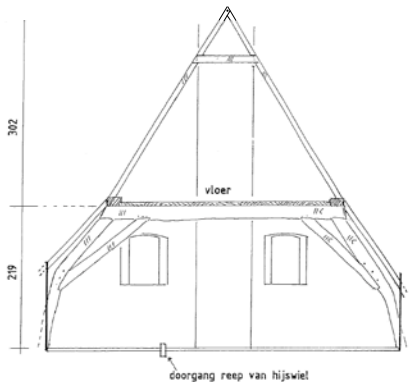
Zondagavond 19 april j.l. werd het programma De Zoektocht uitgezonden met daarin het pand Turfstraat 4 in de hoofdrol. Presentator Roeland Kooijmans nam ons mee in zijn speurtocht naar de (bouw-)geschiedenis van het pand en zijn bewoners, daarbij onder andere geassisteerd door het Stedelijk Museum, het Stads- en Streekarchief en de Werkgroep Bouwhistorie van de Historische Vereniging.

Eén van de verhaallijnen die in de uitzending als rode draad terugkwamen waren de in 1932 in de kelder gevonden muntschat, die bestond uit hele en halve leeuwen- en philipsdaalders en daar rond 1579 moet zijn begraven. De gevonden schat bedroeg uit ca. 25 munten, waarvan er nog 19 traceerbaar zijn en op dit moment door de sectie archeologie worden onderzocht. Een andere verhaallijn betrof de onbekende tekens in de voorgevel. De rechter gevelsteen moest het symbool zijn voor de huisnaam van het pand, die na het

▲ **Uitsnede uit de kadastrale kaart 1832 met in grijs Turfstraat 4.**

mes

▲ **Dwarsdoorsnede van de kapconstructie.** Opmeting en tekening C.J. Willems – Werkgroep Bouwhistorie Zutphen

gelegd of zijn ingelaten. Hierop worden dan de eiken planken vastgespijkerd.

Tijdens het programma van 19 april waren enkele fraaie beelden te zien van de zolder van het pand. Op dat moment ontbraken de mogelijkheden inhoudelijk dieper in te gaan op de daar zichtbare kapconstructie. Deze bestaat uit een drietal eiken dekbalkgebinten met krommers. Deze ondersteunen via de flieringbalken in de lengte van het pand de eiken daksporen waarop de panlatten zijn

▲ **De eiken trap uit 1579 naar de vliering.** Foto Frans Leuring – Werkgroep Bouwhistorie Zutphen

▲ **Detail van het middelste gebint van de eiken kapconstructie, dendrochronologisch gedateerd op herfst/winter 1577 en in 1579 geplaatst.** Foto Frans Leuring – Werkgroep Bouwhistorie Zutphen

gespijkerd. De gebinten en de flieringbalken zijn onderling verstevigd met windschoren ten behoeve van de stabiliteit in de lengte. Uit de aanwezige telmerken blijkt dat de gebinten sinds hun plaatsing onaangeroerd zijn gebleven, hergeen niet gezegd kan worden van de daksporen. Deze stammen deels uit een oudere bouw fase en vertonen duidelijk de kenmerken van hergebruik. Uit zowel het sporenhout als uit de gebinten zijn door de Duitse dendrochronoloog

E. Preßler monsters genomen om aan de hand van de jaarringen de ouderdom van deze elementen te kunnen bepalen. Hieruit bleek een oudste datering van ca. 1340 voor het sporenhout. Wat echter onvermeld bleef, was het gegeven dat het hout voor gebinten en balklagen ook was bemonsterd en dat hieruit een datering voortkwam van herfst/winter 1577, daarmee geheel in logische overeenstemming met de datering van 1579 op de voorgevel!

Vermeldenswaard is de speurtocht naar de huisnaam van het pand. De drie gevelstenen in de voorgevel vielen al vroeg op, stadsarchivaris Gimberg noemde ze in 1908 reeds¹. Inhoudelijk was er tot dusver echter nooit aandacht aan besteed. Dat het merk boven de voordeur het familiemerk moest zijn van de familie Van Hekeren (dus niet te verwarren met de gelijknamige, maar anders gespelde adellijke familie) was al snel duidelijk. Het Zutphense stadsarchief is namelijk gezegend met een digitaal ontsloten zg. Historisch Kadaster waarin meldingen over huizenbezitters terug gaan tot ca. 1450. Bleef over de meest rechtse gevelsteen waarop een bijluchtig werktuig of wapen te zien is met een kroontje erboven. Nadat diverse opties waren afgevalen, zoals een bijl of een hellebaard, stuitte Michel Groothedde op een afbeelding van een halvemaansmes, een mes om leer te snijden en gebruikt door schoenmakers. In combinatie met het kroontje leek de naam Het Gekroonde Halvemaansmes voor het pand het meest voor de hand te liggen. Met een fraaie, door loco-burgemeester Rik de Lange ondertekende oorkonde² werd de speurtocht en daarmee de uitzending afgesloten. ■

¹ J. Gimberg, Zutphense monumenten, gecompileerde overdruk uit Bijdragen & Mededelingen Gelre, na 1908, 29
² Vervaardigd door T. Demoed

▲ **Het huisnaamteken in de voorgevel, het Gekroonde Halvemaansmes.** Foto J.S. Krijnen – Gemeente Zutphen

Herinventarisatie binnenstad op gang

In januari van dit jaar is de herinventarisatie van de Zutphense binnenstad van start gegaan.

Doel van deze inventarisatie is het opnieuw onder de loep nemen van panden in de binnenstad die bij voorgaande inventarisatieronden niet in aanmerking kwamen voor de status gemeentelijk monument en als indifferente of beeldbepalend werden gekwalificeerd. Dit zijn alleen al in de binnenstad ca. 400 panden, waarvan op grond van de actuele toestand (gevels en kapvorm), historische foto's en ansichtkaarten, luchtfoto's, oude kaarten en geschreven bronnen ca. 200 zijn geselecteerd om bezocht te worden. Nadruk bij de actuele inventarisatie ligt op de interieurs en de (historische) bouwmassa. Veel panden met ogenschijnlijk oninteressante gevels bezitten nogal eens cultuurhistorisch interessante interieurs of delen daarvan waaraan op grond van zeldzaamheid, historische gelaagdheid,

wetenschappelijke betekenis, schoonheid en/of contextueel belang een hoge waarde kan worden toegekend. Hetzelfde kan het geval zijn voor elementen van meer bouwhistorische aard, zoals volledig behouden gebleven middeleeuwse kapconstructies, balklagen al dan niet met gesneden consoles, vernuftige (bouw-)technische oplossingen uit het verleden, historische overwelfde kelders, oude bouwmuren, etc.

Het gebied waarbinnen momenteel panden worden bezocht wordt in het noorden begrensd door de Berkel, in het westen door de IJssel, in het zuiden door de Martinetsingel en in het oosten door de Boompjeswal-Paardenwal. Panden in de Nieuwstad en de Spitaalstad worden vooralsnog niet bekeken, maar komen mogelijk in een vervolgpand alsnog aan de beurt.

Het inventariseren van de panden wordt uitgevoerd door Peter Boer van Buro Arcx voor Architectuur-, Bouw- en Cultuurhistorie uit Doesburg. Hij wordt administratief-secretarieel bijgestaan door Alma van Ginkel, die is

ingehuurd om afspraken te maken met bewoners en eigenaars en op donderdag en vrijdag als aanspreekpunt fungeert voor vragen over de inventarisatie.

Na een bezoek aan een pand worden de meest relevante gegevens door dhr. Boer op een inventarisatieformulier verzameld. Wanneer de inventarisatie is voltooid, verwacht wordt eind 2006 - begin 2007, zal aan de hand van deze formulieren een selectie worden gemaakt van panden die worden voorgedragen voor plaatsing op de gemeentelijke monumentenlijst.

De voortgang van het project tot dusver is zeer voortvarend en de respons op de brieven en medewerking van eigenaars en bewoners uitstekend. Inmiddels zijn ca. 40 panden bezocht, slechts drie eigenaren hebben tot nu toe aangegeven niet aan de inventarisatie te willen meewerken.

Ook de bezochte panden zelf geven alle aanleiding tot tevredenheid, diverse fraaie stucplafonds zijn reeds aangetroffen alsmede enkele interessante oude kapconstructies. ■

▲ Het pand Beukerstraat 85 – Oude Wand 146-148 is één van de opnieuw geïnventariseerde panden in de binnenstad. Foto J.S. Krijnen – Gemeente Zutphen

Drie bijzondere vondsten uit de binnengracht aan de Martinetsingel

Verhalen uit de drek

In maart en april 2005 heeft de binnengracht aan de Martinetsingel een flinke schoonmaakbeurt gehad. Dat was ook nodig want al eeuwen was deze gracht een open riool, met als gevolg dat er een dikke laag vervuild slib op de bodem lag. Bovendien was de gracht verland en dichtgegroeid.

▲ Stadszijde van de gracht met de drooggevalle oever met tal van scherven die aan het licht kwamen.

VONDSTEN UIT DE GRACHT

Het water werd voor het opschonen uit de gracht weggepompt en bij die gelegenheid hebben medewerkers van Archeologie waarnemingen kunnen verrichten en een representatieve hoeveelheid vondsten verzameld. Er zijn enkele vondsten gedaan in het waltalud van de Martinetsingel. Deze wal is in 1618 opgeworpen bij de aanleg van de vestingwerken. Tot de bijzondere vondsten kunnen twee lakenloden worden gerekend. De een toont twee maal een huismarkteken op een kruis, de ander een adelaar met een cijfer eindigend op 7. De loden dateren uit de 16^e of vroege 17^e eeuw. Zij hingen als waarborg aan het gekeurde laken dat verhandeld werd. De vondsten uit het slib van de gracht waren van recentere datum: 19^e en 20ste eeuw. Vooral de oever aan de stadszijde van de gracht vertoonde een dik pakket afval. Het westelijk deel van het terrein was in de 19^e en begin 20ste eeuw een bleekveld, het oostelijk deel hoorde bij de tuinen van de rijke huizen Proosdijsteeg 1-3 en 5-9 (voormalige Proosdij) en het huis Bolwerck, Zaadmarkt 110-112. Het meeste materiaal, dat werd

verzameld, dateert uit de tweede helft van de 19^e eeuw en de eerste decennia van de 20ste eeuw: glazen flessen, eau d'Colonneflesjes, emailgoed, steengoed potten en flessen, serviesgoed van industrieel aardewerk, Chinees, Japans en Europees porselein, potten en pannen van rood- en witbakkend aardewerk, een Jugendstil vaas, een tabakspot, een beker uit 1923 ter gelegenheid van het 25-jarig ambtsjubileum van koningin Wilhelmina, etc. Ook kwam een laat-middeleeuws gotisch zandsteen pinakeltje aan het licht dat ongetwijfeld van de Sint Walburgiskerk afkomstig zal zijn. Het pinakeltje was aan de achterzijde vlak afgekapt. Het maakte onderdeel uit van een weggekapt voorstelling. Het afval ter hoogte van de bleek lijkt er opzettelijk te zijn gedumpt. Het is dus lastig om het aan huishoudens toe te schrijven, uitgezonderd het afval ter hoogte van de particuliere tuinen. Er is slechts een representatieve hoeveelheid van het aanwezige materiaal verzameld. Na de grachtsanering is een nieuwe lemige oever aangebracht tegen de afvaloever aan de stadszijde zodat het meeste materiaal in de grond is blijven zitten.

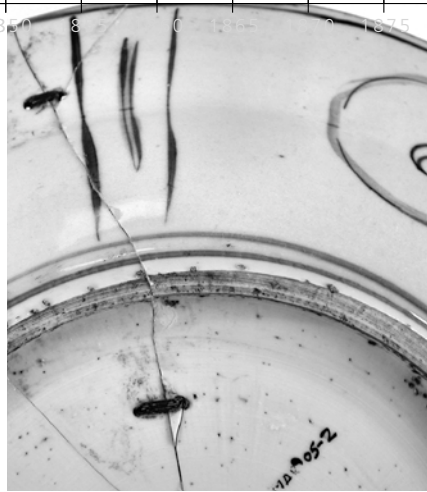

▲ Chinees porseleinen bord, 17^e eeuw.

Drie vondsten met een bijzonder verhaal worden wat nader toegelicht.

EEN GEREPAREERD BORD

Ter hoogte van de tuin van het Bolwerck werden uit de oever van de binnengracht de scherven van ruim de helft van een groot Chinees porseleinen bord uit de 17e eeuw geborgen. Het gaat om zogenaamd Kraakporselein. Het bord meet 37 cm in diameter en is 5,7 cm hoog. Het bord toont in de spiegel een scène met watervogels (eenden?) aan het water met een bloemen- en plantentuin. Op de vlag is een vakverdeling (panelen) aangebracht met drie afwisselende motieven. In de 18e eeuw werden door de VOC grote hoeveelheden Chinees porselein naar Europa geëxporteerd. In de 17e eeuw was dat nog anders. Kraakporseleinen serviezen met grote borden, zoals deze, waren in de 17^e eeuw zeer kostbaar, zeker in oost Nederland, en kwamen vooral voor in de gegoede huishoudens. Dit in tegenstelling tot de kleine kopjes, schoteltjes en bordjes in de daaropvolgende Kangxi-periode (1700-1730) die in de meeste huishoudens van de 18^e eeuw te vinden waren. Het drinken van koffie, thee en chocolade uit de Chinese kopjes werd in de 18^e eeuw mateloos populair. Rijkere families, zoals de toenmalige bewoners van de oude Proosdij en het Bolwerck, bezaten vaak uitgebreide sierserviezen die lang in de familie bleven. De grote borden waren bij uitstek pronkborden voor op tafel. Dit bord was opvallend genoeg gerepareerd met koperdraad dat door doorboorde gaatjes aan weerszijden van de oude breuk was bevestigd. Het bord is in de late 19^e eeuw of in de eerste decennia van de 20ste eeuw alsnog weggeworpen omdat het waarschijnlijk weer, en ditmaal in meerdere stukken brak. Het was toen al ruim twee eeuwen

▲ **Gerepareerd met koperdraad**

oud. Mogelijk betrof het een familiestuk of vormde het een onderdeel van een groot servies. Daarom besloot men, nadat het bord de eerste keer in twee helften was gebroken, het bord te repareren. Overigens moet het om een sierbord gaan omdat eten van dit bord met een dergelijke, niet waterdichte, reparatie geen optie zal zijn geweest.

EEN JAPANESE SOJAFLES

Ter hoogte van de tuin van de oude Proosdij, Proosdijsteeg 5-9 werd in de oever van de binnengracht de bovenhelft gevonden van

Europeanen, bang als ze waren voor imperialistische en religieuze invloeden. De Hollanders kwamen niet om te kerstenen of te koloniseren maar enkel om handel te drijven. Toch ging het Japanse principe wel zo ver dat de Hollanders hun eigen stukje grond moesten scheppen en zo ontstond het Hollandse handels-eiland Deshima in de haven van Nagasaki. Dit eiland vormde 217 jaar lang het Japanse venster naar de rest van de wereld. De Japanners waren toch wel zo nieuwsgierig dat zij de Hollanders gebruikten om kennis te nemen van de Europese culturen en de wetenschap. Al snel ontstonden er opleidingen in de Nederlandse taal en cultuur en

en de tekst is handgeschilderd.³ Op Deshima is in een handelshuis een grote dump van gebroken sojaflessen opgegraven uit deze periode waaronder exemplaren die identiek zijn aan de Zutphense fles. De Zutphense fles zal zijn gebruikt in het huishouden van Proosdijsteeg 5-9. In de tweede helft van de 18^e eeuw woonde in dit pand het gezin van Allard Philip van der Borch, heer van Langertrier (overleden in 1766) en zijn vrouw Reinira van der Borch-Goltstein (overleden in 1772), een zeer gegoede adellijke familie. Diverse leden, waaronder zoon Frederik Willem van der Borch, heer van Verwolde, bewoonden tot 1781 de oude Proosdij.⁴ Stond bij de Van der Borchs ooit deze ketjapfles in de keuken? Hoe het ook zij. De lege fles kan nog lang zijn meegegaan met een andere functie en alternatieve inhoud. Er was immers geen toko in de buurt om de ketjapfles weer te vullen.⁵

TWEE KANONSKOGELS

In het lichtgrijze zand onder de verwijderde laag grachtenslib werd een kanonskogel met de metaaldetector gevonden. De kogel lag enkele decimeters diep in het schone zand, ongeveer ter hoogte van de tuin van het Bolwerck. De kogel moet er dus met kracht in terecht zijn gekomen op het moment dat de gracht nog relatief schoon was. Een andere kanonskogel werd door de graafmachine op de kant getrokken en door een opletende passant opgemerkt en meegenomen.⁶ De twee gietijzeren kogels zijn identiek: zij hebben een diameter van 9 cm en wegen anderhalve kilo. De vraag rijst nu of zij daar toevallig lagen of dat ze ooit richting de stad zijn afgeschoten. Het feit dat ze identiek zijn doet vermoeden dat er meer liggen. De datering van de kogels ligt in de tweede helft van de 16^e eeuw of in de eerste helft van de 17^e eeuw.

In de krijgshistorie van Zutphen valt op dat de meeste aanvallen en beschietingen op de stad vanuit het noorden werden ondernomen (juni 1572 de Staatse troepen onder leiding van graaf Willem van den Bergh, november 1572 de Spanjaarden onder leiding van Don

een opmerkelijke fles. De cilindrische fles met een smalle opening is van porselein en heeft aan de bovenzijde van de cilindrische buik de donkerblauwe handgeschilderde tekst: JAPANSCHZOYA. Aan de binnenzijde vertoont de fles een bruine aanslag van de oorspronkelijke inhoud: sojasaus (ketjap).

Dergelijke flessen worden in Nederland vaker gevonden.¹ Zij werden in grote hoeveelheden geïmporteerd uit Japan vanaf het befaamde schiereiland Deshima in de haven van Nagasaki, waar de VOC-handelsfactorij was gevestigd. De Hollanders hadden van 1660 tot 1887 als enige Europese mogendheid toestemming van het Japanse shogunaat om handel te drijven op Japanse bodem. De Japanners (het shogunaat tijdens de Edo-periode) voerden een zeer gesloten politiek jegens buitenlanders en vooral

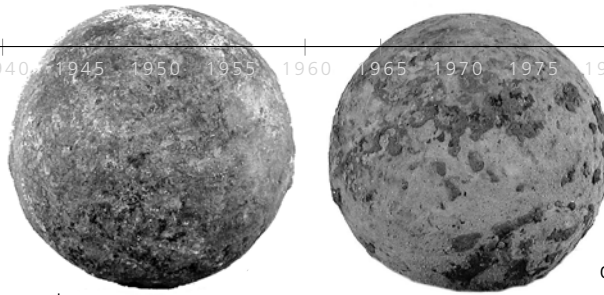
ontstond een ware Hollandomania onder de Japanse gegoede klasse. Pas in 1887 opende Japan zijn grenzen voor de rest van de wereld. De Japanse porseleinen flessen bevatten ofwel sojasaus, ofwel sake (rijstwijjn). De flessen werden speciaal voor de Nederlandse markt geproduceerd door de Japanse porseleinbakkers van Hasami-sarayama,

even ten noorden van Nagasaki.² De inhoudtekst werd door de porseleinbakkers op de flessen geschilderd. Dat gebeurde aanvankelijk met de hand, weldra met sjablonen. De pottenbakkers zullen absoluut niet hebben begrepen wat ze schreven. Vandaar dat er nog wel eens verhaspelde teksten op staan, of teksten op de kop. De Zutphense fles dateert uit het midden van de 18^e eeuw. Het porselein heeft een blauwig witte uitstraling, wat duidt op een vroege datering

¹ Bartels, M.H 1999. Steden in Scherven. Vondsten uit beerputten in Deventer, Dordrecht, Nijmegen en Tiel (1250-1900). Amersfoort/Zwolle. Deel 1: 187-188.
² Minoru Nagamatsu 1996. History and Archaeology of Nagasaki. In: Unearthed cities. Edo, Nagasaki, Amsterdam, London, New York. Tokyo. 93-97, 197-198
³ Met dank voor het dateren aan M.H. Bartels, Deventer.
⁴ Over deze opmerkelijke dame Reinira van der Borch-Goltstein gaat een aardige historische 'streekroman' uit 1919 getiteld 'De Sterkste' van L. Engelberts.
⁵ Onlangs werd bij het archeologisch onderzoek in Spitaalstraat 91 ook een hals van een sojafles in een afvalkuil gevonden. De afvalkuil dateerde in dit geval duidelijk uit het tweede decennium van de 20ste eeuw.
⁶ Deze kogel werd door de vinder T. Rutten aan de sectie archeologie geschonken. Er zou ook nog een derde kogel met een kleinere diameter zijn gevonden door een detectoramateur.

Frederique, 1583 de Spanjaarden onder leiding van Taxis en 1672 de Fransen onder leiding van De Montauban. Dit is begrijpelijk want aan de noordzijde van de stad lagen hoge zandgronden waar kanonnen droog en stevig konden worden opgesteld en van waaruit een aanval goed te ondernemen was. Hier was de stad dus erg kwetsbaar. De andere zijden van de stad waren drassig en laag gelegen. Er is één uitzondering op de noordelijke aanvallen. In de laatste dagen van mei 1591 liet prins Maurits van Oranje de stad beschieten vanaf de zuidzijde. Nadat de Staatse troepen de grote schans bij de vernielde IJsselbrug in de

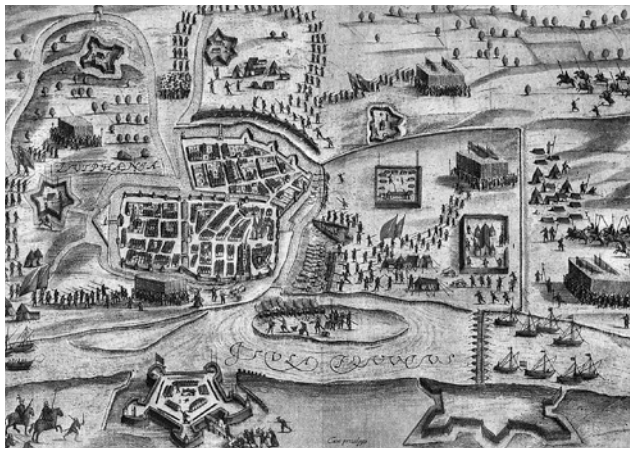

Hoven met een list hadden ingenomen, liet Maurits op 28 mei 32 kanonnen over de IJssel bij Helbergen zetten. De kanonnen werden opgesteld aan de zuidzijde van de stad. Er volgden drie salvo's richting de stadsmuur, waarna de stad werd opgeëist.⁷ Na wijs beraad gaf het Spaanse garnizoen zich op 30 mei 1591 over en vervolgde Maurits zijn zege-

tocht richting Deventer. Volgens de stadsrekeningen⁸ werden er reparaties uitgevoerd aan de stadsmuur tussen Vispoort en Drogenapstoren die door de beschietingen zwaar beschadigd was geraakt. De kogels zouden dus zeer goed afkomstig kunnen zijn van deze beschieting. Temeer omdat na 1618 de vestingwallen met het Slijkbolwerk en de brede Vispoortgracht een beschieting van de stadsmuur onmogelijk maakten. De ligging dicht bij de stadsmuur maakt het ook onwaarschijnlijk dat de kogels vanaf de stad zijn afgevuurd. Als we de historische vermelding van 32 kanonnen en drie salvo's voor waar nemen dan zijn er dus 96 schoten op de muur gelost en liggen er mogelijk nog meer van de 94 kogels verborgen in de gracht.⁹ Daarbij moet worden opgemerkt dat kogels waar mogelijk na een beschieting werden geborgen en hergebruikt. De kogels, die de stadsmuur niet hadden getroffen maar in de grachtbodem waren beland, zullen toen echter niet meer te vinden zijn geweest. ■

Beleg van Zutphen door Prins Maurits in 1591. Op het eilandje in de IJssel (Stadsmiddelweerd) en erboven op het vasteland nemen de kanonnen van de Prins de zuidelijke stadsmuur onder vuur.

Collectie Stedelijk Museum Zutphen.

⁷ zie onder meer in . Tadama, R.W 1856. De geschiedenis der stad Zutphen van de vroegste tijden tot 1795. Arnhem/Zutphen 231-232

⁸ Overrentmeestersrekeningen 1591

⁹ Er is ook sprake van 84 schoten op de stadsmuur (Stedelijk Museum, Keuze uit de collectie 45, 48)

Modderfantasie

Hebt u dat ook met die archeologen? Als ik hun verhalen lees, denk ik altijd, waar halen ze het vandaan! Zo vonden ze bij het bouwen van het gemeentehuis een geraamte van een mens in de bouwput. En meteen krijg je een heel verhaal over de aanval van de Noormannen op Zutphen in het jaar zoveel na Christus. Hoe komen ze er bij, denk ik dan. Wij leken hebben er geen verstand van. Maar als je het hoort, denk je soms, sjonge jonge, dat is interessant. Geweldig, wat een prachtig stukje verrijking van de Zutphense geschiedenis! Ten minste dat hopen die mollen.

▲ Het "Hackforter Hofje" aan de Spitaalstraat, in Zutphen, foto Bureau Archeologie Zutphen

Maar ze kunnen ons leken toch mooi alles wijsmaken. Met die verhalen houden ze hun eigen beroep in stand; een mooi verhaal is toch nooit weg. Niemand immers die het kan controleren.

Laatst stond ik bij zo'n kuil in de Spitaalstraat. Allemaal modderprut en wat geulen in de grond.

'Dat zijn de resten van het Hackforter Hofje'. Geloof je 't? Volgens mij ligt Hackfort daar bij Vorden.

En dan het dorp Warnsveld met zijn Middeleeuwse oude kerk. Dat zou vroeger een buurtje zijn bij de stad Leesten. Flauwekul toch! Ik heb het zelf gezien, allemaal gras was het daar voor ze daar met die huizen begonnen!

Maar ik denk nu dat ik het snap. Het is allemaal heel wetenschappelijk. Het zijn wetenschappelijke theorieën. Deze verhalen moeten alleen nog bewezen worden. Snapt u wel.

Geintje!
Maar toch...

Cornelis

Als reflectie hierop de volgende haiku (japanse dichtvorm) van de beroemde dichter Odbald waarover stadsarcheoloog Michel Groot-hedde de redactie tipte:

*archeologen,
zij vinden vaak van alles,
soms ook wel van niet*

Nieuwstad 4

En de kap, die houdt

▲ Detail van de kadastrale kaart uit 1832 met in grijs Nieuwstad 4.

Onlangs is een klein succesje geboekt in het streven naar behoud van historische bouwsubstantie in de Zutphense binnenstad. Voor het pand Nieuwstad 4, hoek Beekstraat, waarin momenteel gevestigd de Wereldwinkel, stond een ingrijpende renovatie van de kap gepland, waarbij de gehele constructie zou worden vernieuwd. Ofschoon geen monument en voorzien van een dak met een flauwe dakhelling¹ werd het pand door monumentenzorg toch bezocht om een beeld te krijgen van de bestaande toestand.

Voor het bezoek werd eerst een kort vooronderzoek gedaan in het archief. Zo bleek het huidige grondplan exact overeen te komen met de kadastrale grens zoals in 1832 was gemeten, een aanwijzing voor historische continuïteit en daarmee voor mogelijk oude elementen en bouwmassa in het pand.

Ter plaatse bleek het pand in het bezit van een eenvoudige sporenkap met de onderzijde van de dakpannen direct in het zicht. Om de

¹ Daken met kapconstructies ouder dan 1700 hebben in de meeste gevallen steile dakhellingen van ongeveer 56 graden.

stand

▲ De onbeschoten kap met aangesmeerde dakpannen vrij in het zicht. Foto J.S. Krijnen – Gemeente Zutphen

wind en eventuele stuifsnegew geen kans te geven, waren de kieren tussen de pannen aan de onderzijde met kalkspecie dichtgesmeerd. Door het werken van de kap waren grote hoeveelheden uitgeharde mortel op de zoldervloer gevallen hetgeen het lopen op de hier en daar sterk aangetaste plankenvloer bemoeilijkte. Duivenpoep, spinnenwebben en het ontbreken van licht maakten het verblijf er al niet plezieriger op.

Met het sporenhout van de kap waarvoor we kwamen was echter in het schijnsel van de zaklamp weinig mis. Het was van eiken en toonde diverse sporen van hergebruik. Aan de zijde van Nieuwstad 2 (rechts, het pand van Manders elektronica) waren deze daksporen in een later stadium ingemetseld geraakt door het ophogen van dat pand. De aanwezigheid van een achteraf ingetimmerde zolderkamer maakte het doen van verdere waarnemingen onmogelijk. Er werd afgesproken dat de kap gedocumenteerd zou worden en dat een tweede bezoek zou plaatsvinden als de zolderkamer zou zijn weggesloopt.

Bij het vervolfbezoek was behalve de zolderkamer ook de gehele dakbedekking reeds

▲ Eiken dakspoor, in de 19e eeuw opnieuw toegepast en een kwartslag gedraaid. Foto J.S. Krijnen – Gemeente Zutphen

verwijderd en zodoende werd in het roze licht van het afdekkende bouwplastic de kap ingemeten en op alle aanwezige eiken daksporen de aanwezigheid gecontroleerd van oude telmerken. Hierbij is het nuttig te weten dat het pand een lengte heeft van ca. elf meter en dat in het verleden daksporen meestal een hart op hart afstand hadden van ca. 50-55 centimeter. Dat zou voor Nieuwstad 4 betekenen dat het 20 of 21 sporenparen moet hebben gehad, niet veel afwijkend van de 19 paren die de 19e-eeuwse kap bezat. Dit gegeven bleek wonderwel te kloppen met de aangetroffen telmerken. Op vrijwel elke hergebruikte, eiken dakspoor kon een telmerk worden aangetroffen, waarvan de meeste dubbel. Dit rijmt volledig met historische daken waarbij de sporen aan de zijde van het linker en rechter dakvlak van telmerken zijn voorzien.

Hiermee is duidelijk geworden dat de partij hergebruikt eiken dat in de 19e eeuw werd gebruikt om het verbouwde Nieuwstad 4 van een nieuw dak te voorzien afkomstig moet zijn van de lagere voorganger op dezelfde plek. Het zal deze voorganger zijn geweest die in 1832 kadastraal is ingemeten. Muur-

◀ Een blik in de Beekstraat met op de voorgrond rechts Nieuwstad 4, rond 1950. De foto is waarschijnlijk genomen vanuit een portiek in het bouwblok recht tegenover de Beekstraat en dat rond 1955 is gesloopt. De foto maakt goed duidelijk hoe smal de Nieuwstad ter plaatse was. Foto P.L.J. Dullaert

werk van dit oudere huis is vermoedelijk alleen nog aanwezig in de rechter bouwmuur aan de zijde van Nieuwstad 2 en in de achtergevel, op zolder kon namelijk worden vastgesteld dat de voorgevel en zijgevel aan de Beekstraat in de 19e eeuw geheel nieuw zijn opgetrokken, hetgeen wordt bevestigd door de nog relatief "strak" uitziende gevels vanaf

de straat. Het interieur van de bovenwoning daarentegen dateert momenteel goeddeels uit 1948.

Hoe het ook zij, in tegenstelling tot de verleende vergunning voor het geheel vernieuwen van het dak, staat de hergebruikte eiken kap nog steeds. Vermoedelijk 80 % van het

hout kon op zijn plaats blijven staan en werd gebruikt als basis en voorbeeld om het nieuw bestelde vurenhout voor de kap te kunnen plaatsen. Enkele van de vervangen stukken eikenhout werden door ondergetekende opgeslagen ten behoeve van een eventuele dendrodatering, waarover wellicht in een volgende Zutphen MoNumentaal meer. ■

▲ De kap tijdens de werkzaamheden. Foto J.S. Krijnen – Gemeente Zutphen

Werkwijze Monumentencommissie

De samenvoeging van de gemeentes Zutphen en Warnsveld heeft geleid tot een nieuwe samenstelling van de gemeentelijke monumentencommissie. De commissie van Zutphen bestaat op dit moment uit 7 leden en vergadert tweewekelijks. Uit de voormalige monumentencommissie van Warnsveld zijn twee leden toegevoegd aan de commissie van Zutphen. De oude verordeningen op de monumentencommissie luiden in beide gemeenten op een aantal artikelen na, hetzelfde, zodat de nieuwe verordening slechts beperkt zal wijzigen.

NIEUWE WERKWIJZE

Het moment van samenvoeging van beide gemeentes, was een goed moment om een nieuwe werkwijze af te spreken.

Daartoe zijn een aantal redenen:

- Het aantal te behandelen plannen voor de commissie van Zutphen is de laatste jaren sterk toegenomen, omdat het aantal bouw-aanvragen is toegenomen en elk bouwplan gelegen binnen het beschermd stadsgezicht aan de commissie wordt voorgelegd.
- Door de toekomstige uitbreiding van het beschermd stadsgezicht zal dit aantal alleen nog maar toenemen. ►►

▲ De monumentencommissie vergadert in de gedeputeerdenkamer van het oude stadhuis.
foto J.S. Krijnen – gemeente Zutphen

- De plannen van Warnsveld hebben na 1-1-2005 ook voor een verhoging gezorgd van het aantal plannen voor advisering.
- De inkoopregels dwingen gemeenten waaronder Zutphen, om het inschakelen van externe deskundigheden middels offertes te laten plaatsvinden.
- De plannen worden sinds een paar jaar in Zutphen van een uitgebreide bouwhistorische toelichting voorzien wanneer dit voor de planbeoordeling van belang kan zijn.
- Door de toename van het aantal ter advisering voorgelegde plannen is ook het aantal op te stellen adviezen door de ambtelijke ondersteuning verhoogd.

Hieronder volgen de belangrijkste wijzigingen.

ADVISERING OP PLANNEN VOOR RIJKSMONUMENTEN EN GEMEENTELIJKE MONUMENTEN.

Volgens de verordening op de monumentencommissie adviseert de commissie in ieder geval over de aanvragen voor monumentenvergunning voor Rijks- en gemeentelijke monumenten. Deze advisering wordt op dezelfde wijze voortgezet:

Door de ambtelijk adviseur wordt beoordeeld of een plan 'rijp' is om voor advies te worden voorgelegd. Dat houdt in: beoordelen of alle gegevens compleet zijn, zoals alle benodigde tekeningen, foto's en, indien relevant, een beschrijving van de bestaande toestand door de gemeentelijk bouwhistoricus.

GEVRAAGD EN ONGEVRAAGD ADVIES

Voor het overige kan de commissie gevraagd en ongevraagd B & W van advies voorzien. Om de vergaderingen niet te lang te laten zijn

kan hiermee op een praktische wijze omgegaan worden.

Door de commissie kan vooraf worden aangegeven welk soort plannen zij in ieder geval wil zien.

Dit zijn bijvoorbeeld:

- nieuwbouwinvullingen binnen en aan de rand van het beschermd stadsgezicht, waarvan de realisatie een grote impact heeft op de directe omgeving;
- ingrijpende wijzigingen aan de voorgevel, dak, kelder van panden binnen het beschermd stadsgezicht;
- plannen die de oorspronkelijke structuur van het pand wijzigen en waar bouwhistorisch waardevolle onderdelen in het geding zijn;
- bestemmingsplannen binnen het beschermd stadsgezicht.

De commissie hoeft niet meer te zien:

- wijzigen kleur/uiterlijk van panden zonder beschermde status;
- aanvragen reclamevergunningen die voldoen aan de vastgestelde nadere regels.

AFDOEN IN MANDAAT

De commissie kan bepalen dat plannen voor beschermde monumenten in mandaat door de ambtelijk adviseur middels een stempeladvies worden afgehandeld, mits positief beoordeeld (op basis van vastgestelde uitgangspunten in de beleidsnota monumentenzorg of naderhand door de commissie opgestelde richtlijnen). In het jaar 2005 zal hiervoor een lijst van criteria worden opgesteld die eind 2005 kan worden vastgesteld.

Ook herhalingsplannen die voldoen aan het eerste advies van de commissie kunnen in

mandaat door de ambtelijk adviseur worden afgedaan. Is het oordeel van de ambtelijk adviseur negatief dan wordt het plan wel aan de commissie voorgelegd.

De lijst met plannen en het bijbehorende oordeel van de ambtelijk adviseur wordt aan de commissie overhandigd. Mocht de commissie toch een plan daarvan ter advisering willen zien, dan kan zij dat aangeven, zodat het de volgende keer op de agenda staat.

PLAATSING OP GEMEENTELIJKE MONUMENTENLIJST

Advisering van plaatsing van een pand op de gemeentelijke monumentenlijst wordt ook door de commissie gedaan. De commissie doet dit in eerste instantie op basis van het voorgelegde materiaal in de vorm van tekeningen, foto's en reeds aanwezige beschrijvingen van het pand. Mocht dit onvoldoende zijn om op basis hiervan een gemotiveerd oordeel te kunnen vormen zal zij vragen om een inventarisatie van het pand te laten uitvoeren. Voor deze inventarisatie zal per keer, of per project waarbij een serie panden moet worden geïnventariseerd een opdracht worden verstrekt op basis van offertes van minimaal twee, ter zake deskundige, externe bureaus.

EXTERNE DESKUNDIGEN

De permanente aanwezigheid van een extern adviseur is niet meer nodig nu de relevante plannen door de bouwhistoricus van een toelichting worden voorzien. Bovendien zijn er deskundige leden in de commissie aanwezig. Wanneer de commissie in voorkomende gevallen toch behoefte heeft aan externe deskundigheid zal zij aan B & W het verzoek moeten doen om deze in te mogen schakelen. ■

Colofon

Voor vragen over de verschillende aspecten van monumentenzorg kunt u met de volgende medewerkers contact opnemen:

Dhr. J.K. Blanksma 0575-587377
subsidies

Mw. A. Koster 0575-587326
vergunningen

Dhr. J.S. Krijnen 0575-587376
bouw- en cultuurhistorisch onderzoek

Dhr. J.J.P. van Stiphout 0575-587309
administratief- juridische zaken

Dhr. M. Groothedde 0575-587760
archeologie

Deze uitgave wordt toegezonden aan belanghebbenden en geïnteresseerden. U kunt kosteloos een exemplaar aanvragen of een abonnement nemen.

Bel hiervoor naar de eindredactie of anders naar bovenstaande nummers.

ZUTPHEN MONUMENTAAL

IS EEN UITGAVE VAN:

Sector Ruimte van de Gemeente Zutphen, afdeling Bouwen, Monumenten en Archeologie.
Postbus 41, 7200 AA Zutphen.
Redactie: J. Kremer, M. Louwes,

M. Groothedde, J.S. Krijnen
Eindredactie J.S. Krijnen, tel. (0575) 587376

Gratis losse exemplaren zijn eveneens verkrijgbaar op de volgende locaties:

In de hal van het Stadhuis, 's-Gravenhof 2.
Stadsarchief Zutphen, Spiegelstraat 13
Stedelijk Museum, Rozengracht 3

DRUK EN VORMGEVING

Walburg Grafische Diensten Zutphen,
oplage 1000 exemplaren